

**نگاه فقهی به حضور زنان
در عبادت‌های جمعی**
(جمعه، جماعت، عیدین و...)

معاونت فرهنگی

سرشناسه: مرتضوی، ضیاء، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور: نگاه فقهی به حضور زنان در عبادت‌های جمعی (جمعه، جماعت، عیدین و...) /
گردآورنده ضیاء مرتضوی.
مشخصات نشر: تهران: شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، معاونت فرهنگی، ۱۳۸۸
مشخصات ظاهری: ۳۲۰ ص
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۰۴-۰۹-۰
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: زنان و عبادت‌های جمعی (فقه)
موضوع: زنان و عبادت‌های جمعی
شناسه افزوده: شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه، معاونت فرهنگی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸ ن۴۵/م۱۸۹BP
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۳۶
شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۳۱۴۲۱

عنوان کتاب: نگاه فقهی به حضور زنان در عبادت‌های جمعی
نویسنده: سید ضیاء مرتضوی
ناشر: معاونت فرهنگی شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه
ویراستار: محمدجواد حسین‌پور
صفحه‌آرا: سید محمود نوربخش
نوبت چاپ: سال ۱۳۸۸
شمارگان: ۱۰۰۰
نشانی: تهران - خیابان جمهوری اسلامی - خ شهید کشور دوست - ک عطارد - پلاک ۴
سندوق پستی: ۱۳۱۶۵/۱۴۱
تلفن: ۶۴۴۱۲۲۰۹

فهرست

پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل یکم.....	۱۴
درآمدی بر عبادت زنان	
الف) عبادات و زنان.....	۱۷
ب) عبادات جمعی.....	۳۰
اهمیت نماز جمعه و عید.....	۳۳
زنان و مشارکت در عبادات گروهی.....	۳۷
حفظ شؤون زنانگی یا مشارکت در عبادات جمعی؟.....	۴۵
ضرورت جامع‌نگری در حضور اجتماعی زنان.....	۵۰
فصل دوم.....	۵۸
عبادات زن در ادیان توحیدی	
یکم: عبادت زن در مسیحیت.....	۶۰
دوم: عبادت و نماز زن در دین یهود.....	۶۳
سوم: عبادت و نماز زن در دین زردشتی.....	۷۲
اوستا.....	۷۶
آئین زروانی.....	۸۰
عبادت و نماز زنان در اسلام.....	۸۹

فصل سوم.....	۱۰۶
زنان و حضور در مساجد	
ضرورت بررسی.....	۱۰۸
اختلاف نظر فقهای شیعه.....	۱۰۹
مستندات موافقان رجحان خانه بر مسجد.....	۱۱۳
روایات رجحان خانه.....	۱۱۵
۱- روایت یونس بن ظبیان.....	۱۱۵
۲- مرسله صدوق.....	۱۱۷
۳- روایت هشام بن سالم.....	۱۱۸
۴- مرسله طبرسی.....	۱۲۰
۵- مستند عامی.....	۱۲۳
۶- روایت ابی‌همام.....	۱۲۴
جمع‌بندی و ارزیابی کلی روایات.....	۱۲۵
الف: افزایش ثواب، نه کاهش فضیلت.....	۱۲۶
ب: حکمی غیری و ارشادی نه تعبدی و مولوی.....	۱۲۶
ج: ضرورت جامع‌نگری.....	۱۲۹
دو شاهد گویا و استوار.....	۱۳۰
د: نسبت میان روایات و سایر عمومات و اطلاقات.....	۱۳۴
ه: توجه به موارد و شواهد خاص.....	۱۳۵
مشارکت حضرت فاطمه(س).....	۱۳۸
معنای افضل بودن خانه.....	۱۳۹
دیدگاه فقهای اهل سنت.....	۱۴۰
الف) فقهای چهارگانه:.....	۱۴۰
حنبل‌ها.....	۱۴۰
حنفی‌ها.....	۱۴۰
مالکی‌ها.....	۱۴۱
شافعی‌ها.....	۱۴۲
ب) دیدگاه ابن حزم اندلسی:.....	۱۴۲

فصل چهارم ۱۵۲

زن و نماز جمعه

شمول خطاب و عدم وجوب	۱۵۳
رخصت و کفایت برگزاری	۱۶۰
حکم نماز زنان پس از حضور در محل برگزاری	۱۶۲
رجحان حضور و شرکت بانوان در نماز جمعه	۱۶۸
مستندات رجحان و عدم رجحان حضور بانوان	۱۷۲
حداقل نفرات در نماز جمعه	۱۸۶
بررسی ادله عدم انعقاد اولیه با حضور بانوان	۱۸۸
برگزاری مستقل نماز جمعه توسط بانوان	۱۹۷
مرد بودن امام جمعه	۱۹۸

فصل پنجم ۲۰۲

زن و نماز عید

حضور زنان در نمازهای عید	۲۰۳
رجحان شرکت بانوان	۲۰۸
خطبه ویژه پیامبر(ص) برای بانوان	۲۱۸
جمع‌بندی روایات	۲۲۲
استحباب تکبیرهای نمازهای عید برای زنان	۲۲۵
عمومیت مستحبات عید	۲۲۷

فصل ششم ۲۳۲

زنان و شرکت در سایر نمازها

زنان و شرکت در نماز جماعت	۲۳۳
عمومیت ادله	۲۳۳
امامت جماعت	۲۳۵
زنان و شرکت در نماز باران	۲۳۷
استحباب حضور	۲۳۸
رعایت شؤون اسلامی	۲۴۱

زنان و برگزاری نماز بر مردگان	۲۴۴
عمومیت وظیفه نماز بر جنازه	۲۴۴
دلیل جواز و کفایت نماز بانوان	۲۴۸
حضور زنان جوان	۲۵۰
فصل هفتم	۲۵۲
زنان و سایر مستحبات	
یکم: آموزش و قرائت قرآن	۲۵۷
دوم: ذکر و دعا	۲۶۰
سوم: زیارت قبور و مشاهد مشرفه	۲۶۲
چهارم: شرکت زنان در اعتکاف	۲۷۰
فصل هشتم	۲۷۴
فلسفه تفاوت و تمایز زن و مرد	
یکم: ساختار تکوینی و جسمی	۲۷۷
دوم: شؤن و حقوق زناشویی	۲۸۳
سوم: جاذبه‌های ظاهری و حرمت زنانگی	۲۸۷
چهارم: آسانگیری و سبک‌سازی مؤولیت	۲۹۰
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۳۰۱
کتابشناسی	۳۰۲
فهرست اعلام	۳۱۵

پیشگفتار

نگاه به زن با رویکرد اجتماعی همواره در بین جوامع اسلامی مورد گفت‌وگو بوده است، برخی با نگاه تنگ‌نظرانه خانه را حصاری برای زن دانسته و مسجد و مرکز عبادت زنان را منحصر در منازل شمرده‌اند.

گروهی دیگر طرفدار آزادی بی‌حد و حصر زنان شده و هرگونه محدودیت آنان را نوعی تحقیر و مردسالاری شمرده و خواهان حضور بی‌قید و شرط زنان در جامعه و مجامع دانسته‌اند.

سومین نگاه آن است که زن مانند مرد، انسان است و دارای شخصیت فردی و اجتماعی، با رعایت شؤون زنانه و حفظ حریم جامعه و ارزشهای حاکم بر آن می‌تواند حضور اجتماعی پیدا کند و به کارهای هم‌سنخ با ساختار فیزیکی خویش اشتغال یابد و در سیکل مدیریت اجتماعی نقش‌آفرین باشد.

اسلام به عنوان دینی واقع‌نگر و حقیقت‌بین با توجه به لطافت روحی و ساختار جسمی ویژه زنان در نگاه نخست اصل حضور زنان در امور اجتماعی را نفی نمی‌کند ولیکن بر این باور است که زن (ریحانه) است و از لطافت و ظرافت و عاطفه و احساسات سرشاری برخوردار است از این رو باید او را موجود (نرم‌افزاری) نامید، مانند مرد نیست که توانایی هر بار و کار سنگین و سخت را داشته باشد.

با توجه به این اصل کلی می‌توان موضوع حضور و عدم حضور زنان در امور اجتماعی و از جمله (عبادهای جمعی) مانند نماز جمعه، جماعت، عید، اعتکاف

و... را مورد بحث و بررسی قرار داد و این پرسش را مطرح کرد که آیا از نگاه شرع و شریعت و فقه و فقاہت حضور زنان در این عبادت‌های دسته‌جمعی جایز است یا نه؟ اگر جواب منفی است آیا در حد عزیمت است یا رخصت؟ و بر فرض جواز آیا قید و شرطی دارد یا ندارد؟

آیا محتوایی برخی روایات مانع مربوط به شرایط صدور آن نبوده است و آیا می‌توان با ملاک‌های کلی برآمده از شریعت اصل حضور زنان در عبادت‌های جمعی را بلامانع دانست مگر در موارد خاص و ویژه؟ آیا در سیره پیامبر و امامان (ع) نمونه‌هایی از حضور آنان وجود دارد یا نه؟ این‌ها و پرسش‌های دیگری از این قبیل موضوع این نوشتار است که با همت والای فاضل ارجمند حجة الاسلام والمسلمین آقای سیدضیاء مرتضوی به رشته تحریر درآمده است.

ضمن اظهار تشکر و تقدیر از این فاضل فرهیخته برای ایشان توفیق روزافزون از خدای بزرگ خواهانیم و از همه پژوهشگران عرصه دیانت و فقاہت می‌خواهیم که با نگاه نو و پویا به فقه اسلامی پرسش‌های نسل جدید و جهان جدید را پاسخگو باشند و اسلام را از اتهام ناجوانمردانه به بن‌بست رسیدن قوانینش یاری رسانند.

معاون فرهنگی

مقدمه

جایگاه و ارزش عبادت‌های گروهی در اسلام از یک سو، و پاره‌ای تمایزها که در حوزه حقوق و تکالیف زنان و مردان هست، این پرسش را پیش می‌آورد که آیا در این دست عبادت‌ها فرقی میان آنان وجود دارد و دامنه آن چه اندازه است؟ شرکت بانوان در نمازهایی که به جماعت برگزار می‌شود و لازمه آن نوعاً حضور در مجامع عمومی و حضور در مساجد است، آیا با ملاحظات ویژه‌ای که شارع مقدس درباره زنان دارد، سازگاری کامل دارد؟ خاستگاه و محدوده این ملاحظات چیست؟

پیداست محور اصلی پرسش‌هایی از این دست و طبعاً پاسخ به آن‌ها فقه اسلامی و مستندات آن است. فقه‌های اسلامی در این مسائل نیز همانند نوع مسائل دیگر، نگاه یکسانی درباره همه شاخه‌ها و ابعاد آن ندارد و برداشت یکدستی را نمی‌توان گزارش کرد. نیز طبیعت این دست مسائل که در شمار مسلمات دینی و مسائل قطعی مورد اتفاق نمی‌باشد، فرصت ارزیابی و بازنگری را پیش روی صاحب نظران در حوزه فقه می‌گذارد. در این نوشتار پژوهشی همراه با گزارش نگاه فقهاء و مستندات فقهی در مسائل مورد بحث، به تحلیل و ارزیابی دیدگاه‌ها در چارچوب موازین فقهی پرداخته شده است.

محور اصلی این پژوهش هر چند شرکت بانوان در نمازهای جمعه و عید و جماعت است، اما طبیعت بحث و موضوع آن، و نیز به انگیزه جامع بودن هر چه بیشتر نوشته، به پاره‌ای مسائل دیگر ولی متناسب با موضوع اصلی پرداخته شده

است؛ به ویژه که در جای دیگر نوعاً به این موضوعات پرداخته نشده است. به عنوان نمونه اگر موضوع حضور زنان در مساجد در این بررسی یک فصل را به خود اختصاص داده، علاوه بر این که یک مستند قابل توجه و بررسی در موضوع اصلی کتاب است، به عنوان یک مسأله مورد توجه در فقه و در جامعه اسلامی و اهمیتی که دارد، نیازمند بررسی تفصیلی بوده است. از این رو فصل سوم به این موضوع اختصاص یافته است. فصل یکم و دوم نیز که به مباحث کلی در مفهوم و انواع عبادات و جایگاه عبادت زن در اسلام و سایر ادیان و نیز جایگاه نماز جمعه و عید و مشارکت زنان در عبادت‌های جمعی و ضرورت جامع‌نگری در حضور اجتماعی زنان می‌پردازد، مدخلی مفید برای مباحث بعدی و اهمیت پرداختن به آنهاست. فصل چهارم و پنجم به شرکت زنان در جمعه و عید می‌پردازد. شرکت زنان در سایر نمازهایی که به جماعت برگزار می‌شود، در فصل ششم بررسی شده است. آموزش و قرائت قرآن، زیارت قبور و اعتکاف زنان به عنوان بخشی از مستحبات مورد بحث است که در فصل هفتم بررسی شده است. در فصل پایانی به این پرسش پرداخته شده که فلسفه تفاوت و تمایز میان زن و مرد در برخی عبادت‌ها چیست؟ مباحث دیگری چون نگاه تاریخی به حضور زنان در عبادات گروهی، اهداف، شرایط و آسیب شناسی مشارکت بانوان نیز مورد نظر بود که مجال برای آن نیافتیم. امید می‌رود همین تلاش محدود بتواند در بازنمایی بخشی از جایگاه عبادی - اجتماعی بانوان در شرع مقدس و دستیابی به آنچه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (قدس سره الشریف)، در پی آن بودند، مفید افتد.

قم - شعبان المعظم ۱۴۳۰

سید ضیاء مرتضوی